

IV. МИСТЕЦЬКА ОСВІТА

РОЗВИТОК ОСВІТИ І ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В УГОРСЬКІЙ РУСІ ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

УДК 7.036.4(477)

Іван НЕБЕСНИК,

*проф., ректор Закарпатського художнього інституту,
м. Ужгород, Україна*

Анотація. У статті розглядається питання становлення та розвитку освіти на території Закарпаття. Зроблено аналіз освітніх закладів та дослідження якості тогочасної освіти на тлі центральноєвропейського контексту.

Ключові слова: освіта, Угорська Русь, Австрійська імперія, закарпатські українці, колегіум.

Дослідження процесів розвитку освіти на території сучасного Закарпаття та в ширших межах під назвою Угорської Русі протягом другої половини XVIII – першої половини XIX ст. проводилося такими науковцями, як І. Кондратович, А. Ігнат, В. Гомоннай, І. М. Небесник, Д. Данилюк, В. Ілько, В. Кемінь та ін. Нас цікавить питання можливості розвитку професійного образотворчого мистецтва в цьому краї у вказаний історичний період з огляду на стан існуючих освітніх закладів, рівень освіченості населення та наявні традиції в народному мистецтві. Відомо, що особливо високого розвитку досягло образотворче мистецтво на Підкарпатській Русі (назва краю протягом 1919-1939 рр.) в першій половині XX ст., що співпало з стрімким розвитком загальної початкової і середньої освіти. Тому викликає інтерес такого зв'язку між освітою і мистецтвом у більш ранній період.

Найбільш визначальними характеристиками становища в Угорській Русі другої половини XVIII ст. вчені називають кріпосний стан руського населення у складі Австрійської імперії і одночасне підпорядкування угорській короні. На території карпатського краю відбувалася боротьба між трьома вплива-

ми: католицьким, протестантським та православним. Ці впливи знаходили своє відображення в освіті на території Угорської Русі. Оскільки більшість руського населення (тодішня назва закарпатських українців) дотримувалися православного або греко-католицького обряду, то ставлення властей до цих напрямків віросповідування визначали й ставлення влади до освіти цього населення.

Серед навчальних закладів найвищого рівня на Угорській Русі, як правило, називають Ужгородську гімназію. Вона була заснована в 1613 році з ініціативи графа Юрія Другета в м. Гуменному (тепер Словаччина) виключно для дітей дворян і управлялася до 1773 року орденом єзуїтів. У 1649 році граф Іоанн Другет перевів гімназію із Гуменного в Ужгород, пояснюючи це тим, що в Гуменному живуть руські і словаки, а діти угорських дворян відсутні. Мовою викладання тут слугувала латинська, яка протягом 1785-1790 рр. була тимчасово замінена німецькою мовою. Проф. В. В. Гомоннай наголошував, що «русинська молодь» була допущена до навчання в цьому закладі тільки за часів єпископа А. Бачинського у кінці XVIII століття [1, с. 5]. Таким чином, говорити про значний вплив Ужгородської гімназії на освіченість корінного населення Закарпаття в другій половині XVIII немає можливості.

Як відзначав автор «Історії Підкарпатської Русі» Ірени Кондратович, у XVII-XVIII ст. освіченість руського духовенства була дуже низькою, а саме воно відкривало при церквах школи для русинів-українців. У 1690 році греко-католицький єпископ Мукачівської єпархії де Камеліс відкривав приходські школи і видав у 1699 році у Трнаві (тепер Словаччина) для закарпатських українців «Букварь языка Славенська» і «Катехизис для науки Угроруським людем». Згідно з публікаціями Гіядора Стрипського у 1770 році в друкарні Куцбека у Відні було надруковано «Букварь или руководіе хотящим учитися письмены рускословенскими книг». Проте до кінця XVIII століття на Закарпатті не було окремих навчальних закладів, які б готували вчителів. Тому їх функції виконували монахи і священники. Ці священники-«батьки» були кріпаками і виконували різні роботи на свого пана. Тільки на межі XVII-XVIII ст. завдяки діям єпископа Іоанна-Йосифа де Камеліса (1641-1706) священники східного обряду були звільнені від кріпацтва. Вчителям, які виконували й функцію дяка, єпископ своїм розпоряджен-

ням надавав обов'язкове право-володіння ділянкою землі і житлом, яке повинна була забезпечити йому община.

Контрольні перевірки стану освіти, які організовував Декамеліс та його наступники свідчать про низький рівень знань школярів, про відсутність книг або незначну їх кількість та спосіб виготовлення від руки, тобто не друкарський [6, с. 398]. Дослідник Людвіг Філіп наводить пізніші приклади убогого становища священиків та дяків-учителів. У протоколах візитацій єпископа Михайла-Мануїла Ольшавського, який на розпорядження імператриці Марії Терезії у 1750-1751 рр. оглянув усі парафії Мукачівської єпархії, про кожен парохію переважають однотипні записи. Парохія Турц: «Дяк жадного церковного телека (ділянки. – І. Н.) з приналежностями не має, як і жадної пашні не має». Парохія Сароз Поток: «Дяк биває на парохіяльному ґрунті и йому зовсім нич не платять». Парохія Нове Село: «Дяк мешкає на ґрунті парохіальном, як син Андрея Світляка (священника). До тепер нич не платили». Парохія Гудя: «Дяк мешкає на власнім ґрунті, якому пов віка мелаю дають». Парохія Бокень: «Дяк на церковном телеку свободно биває, но без приналежачих. Платять ему пов віка жита». Таким чином, священики і дяки-півце-вчителі в кращому випадку отримували платню здебільшого натурою (пшеницею, житом, кукурудзою...) [6, с. 43-44].

З викладеного вище стає зрозумілим, що якісну освіту для русинської молоді на території Угорської Русі протягом XVIII ст. отримати було майже неможливо. За твердженням Іриней Кондратовича важливу роль у наданні освіти окремим вихідцям із Закарпаття відіграла Трнавська богословська семінарія (тепер Словаччина), у якій навчалися єпископи Камеліс, Годермарський, Бізанцій, Симеон, Мануїл Ольшавський, Блажовський і Бачинський. Окрім Трнави, угорські архієпископи інколи зверталися до Риму з проханням прийняти на навчання русинських юнаків або відкрити духовну семінарію при Мукачівській єпархії. Це робили ще в 1637 році архієпископ Лінної, а в 1668 р. – архієпископ Ф. Палфій. А. Годинка писав, що русинський монах Кошович здобув у Римі відмінну богословську освіту. З 1704 р. в Трнавській єзуїтській колегії було відкрито відділ для руських вихованців, а із 1754 р. Егерська католицька семінарія щорічно отримувала 1200 гульденів від уряду для підготовки 6 греко-католицьких священиків руського походження. О. Іриней Кондратович стверджує, що руська молодь нерадо йшла вчитися до Егера.

Єпископ Іван Йосиф де Камеліс (1641-1706) належав до тих ієрархів церкви, які особливо піклувалися про рівень освіти греко-католицьких священників, а також про видання книжок для них і для їхнього навчання. Сам він писав книги по-латині, а перекладав їх на доступну для руського народу церковно-руську мову переписувач Іван Корницький. Згідно з твердженням Михайла Лучкая, католицький центр у Римі перерахував на прохання де Камеліса Трнавському університету 26 тисяч форинтів для навчання 5 руських студентів в університеті та 12 вихованців у семінарії святого Адальберта. Пізніше, у 1774 р., важливою подією для освіти русинів стало відкриття у Відні імператрицею Марією Терезією при церкві св. Варвари генеральної греко-католицької семінарії (Barbareum), де навчалися майбутні священники. У 1784 р. король Йосиф II відкрив у Львові університет, а при ньому генеральну семінарію для греко-католиків. Викладачами тут були також закарпатці Іоан Земанчик, Петро Лодій, настоятелем семінарії – Михайло Щавницький. Серед учнів був і майбутній вчений-славіст та громадський діяч Юрій Гуца-Венелін (1802-1839).

Зрозуміло, що перелічені заходи не вирішували питання розвитку освіти на території Закарпаття. Протягом першої половини XVIII ст. розпочалася суперечка між архієпископом в Егері та єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії про місце розташування майбутнього богословського навчального закладу. Угорський архієпископ Франц Боркоцій вимагав відкриття семінарії в Егері, а майбутній мукачівський єпископ Мануїл Ольшавський (1700-1767) хотів бачити цей заклад у Мукачеві. У 1726 році на зборах духовенства в Егері закарпатська делегація на чолі з Йосифом Годермарським вже погодилася на егерський варіант, але мукачівці після повернення делегації додому цю пропозицію відкинули. У 1743 році Мануїл Ольшавський став мукачівським єпископом, а в 1744 році відкрив на власні кошти на свій страх і ризик богословську школу в Мукачеві, яка згодом перетворилася в єпархіальну семінарію. Він також закінчив будівництво Марія-Повчанської церкви, а при ній заснував монастир і школу. Протягом 1750-1752 рр. Мануїл Ольшавський відвідав усі підлеглі йому парафії, про що склав звіт віденській канцелярії. Саме з цього звіту можна робити висновки про стан шкільництва на Закарпатті в цей період.

Богословська школа в Мукачеві розміщувалася у двокімнатному приміщенні, яке будувалося з 1744 по 1747 роки. В одній кімнаті навчалися майбутні священики, а в другій – майбутні диякони. Через відсутність підручників студенти повинні були конспектувати лекції «руським скорописним письмом». Вік студентів коливався від 18 до 40 років. Серед них були і кріпаки, і діти священиків, з 1758 року тільки неодружені. Вивчали церковні обряди, богословську моралістику, латинь, Євангеліє, церковний спів, писали реферати руською мовою. Курс навчання тривав два роки, а пізніше – три роки. Для тих, хто не здав іспити, навчання могло тривати і 10 або 12 років. Школа проіснувала 32 роки, випустивши сотні священиків і дияконів [3, с. 50].

Такі науковці, як Василь Гомоннай, Григорій Павленко, Андрій Ігнат, вказуючи на низький рівень викладання в школах Закарпаття, все ж таки, відзначають у XVIII ст. значні зрушення порівняно з XVII століттям. До цих успіхів слід зарахувати відкриття Мануїлом Ольшавським богословської школи в Мукачеві, а також рішення єпархіального синоду під керівництвом М. Ольшавського про звільнення Мукачівської єпархії від контролю егерського єпископа. В середині XVII ст. в Закарпатті налічувалося близько 40 початкових шкіл, а в кінці XVIII ст. їх було вже близько 200 [2]. Навчання в таких школах велося рідною мовою і додатково вивчали німецьку та угорську мови. Проте для здобуття середньої і вищої освіти молоді закарпатці змушені були виїжджати в Кошице, Братиславу, Егер, Відень, Львів, Київ. Серед цих юнаків, окрім названих єпископів Мукачівської єпархії, були такі відомі особистості, як Андрій Бачинський (1732-1809), Арсеній Коцак (1737-1800), Іван Пастелій (1741-1799), Петро Лодій (1764-1829), Василь Кукольник (1765-1821), Михайло Балудянський (1769-1847), Іван Орлай (1771-1829), Андрій Дудрович (1782-1830), Василь Довгович (1783-1849), Іван Дудрович (1790-1843), Йосиф Змій-Миклушик (1792-1841), Михайло Лучкай (1789-1843), Юрій Гуца-Венелін (1802-1839). Саме їм судилося далі розвивати освіту рідного краю і відіграти важливу роль у культурі Центральної України, Росії і, навіть, Болгарії.

Протягом другої половини XVIII ст. особливу роль у розвитку освіти, релігії, народної мови, традиції, архітектури, розпису церковних будівель, іконопису на Закарпатті довелося відіграти Андрію Бачинському – найбільш визначній постаті се-

ред мукачівських єпископів, знаменитому просвітителю Закарпаття. Народився Андрій Федорович у сім'ї священика 14 листопада 1732 р. в с. Бенятино Михайловецького округу (тепер Словаччина). Освіту отримав в Ужгороді і Трнаві. За інформацією Іриней Кондратовича, завдяки його освіченості та ерудиції, Бачинського запрошували для виховання дворянських дітей. У 1756 році він був висвячений священиком і призначений парохом у м. Дорог – найбільший прихід Мукачівської греко-католицької єпархії (тепер Угорщина), де заслужив авторитет, а також увагу з боку єпископа Мануїла Ольшавського. Після смерті єпископа Іоанна Брадача в 1772 р. був призначений єпископом Мукачівської єпархії, якою керував протягом 36 років.

Борючись за звільнення Мукачівської єпархії від угорського контролю, Андрій Бачинський ще при єпископі Брадачі був учасником переговорів у Відні про усамітнення греко-католиків Закарпаття, де й продемонстрував свою вченість і дипломатичні здібності перед імператрицею Марією Терезією. Зусилля Бачинського та затвердження його єпископом були підтримані імператрицею перед Римським Папою Климентом IV. Для зміцнення позицій молодого єпископа Марія Терезія дарувала йому в боршодській жупі маєток, для єпископської резиденції в Ужгороді передала монастир єзуїтів та для духовної семінарії – Ужгородський замок. А. Бачинський домігся звільнення нижчого духовенства від податків та військової повинності, а також від влади феодалів.

Розуміючи важливість освіти для руського населення, єпископ вимагав створення шкіл при церквах, навіть заставляв батьків віддавати дітей на навчання в школи. Захищаючи національну культуру русинів-українців, А. Бачинський настоював на важливості материнської мови, письма і віросповідання. Богословська школа, що була переведена у 1776 році з Мукачева в Ужгород, стала фундаментом для заснування у 1781 році 4-класної семінарії. Привівши в порядок будівлі, подаровані Марією Терезією, А. Бачинський у 1780 році також залишив стародавню столицю мукачівських єпископів і переселився в м. Ужгород. При кафедральній церкві єпископ заснував бібліотеку, яка ще при його житті налічувала 9000 томів. Усім єпархіяльним церквам дарував старослов'янські книги, а священикам нагадував про важливість вивчення рідної мови.

Єпископ А. Бачинський домігся виділення додаткових місць для молодих закарпатців у вищих навчальних закладах

Будапешта, Відня, Трнави, надання їм стипендій. Двох монахів він відрядив у Київ для ознайомлення з порядками у Києво-Печерській лаврі і заведення таких порядків у монастирях Угорської Русі. Відчуваючи нестачу друкованої продукції, єпископ у 1804 р. видає 5-томну «Біблію», сприяє виданню творів І. Пастелія та І. Базиловича. В часи єпископства А. Бачинського у 1793 році при Ужгородській нормальній школі була відкрита учительська семінарія. Першим директором цієї семінарії став Димитрій Попович, який одночасно був проінспектором «угро-руських шкіл» [1, с. 17]. У 1808 році директором закладу став Юрій Кричфалуші.

Успіхи в розвитку освіти в другій половині XVIII століття, очевидно, не були б можливими без тих реформаторських зусиль, які проводила імператриця Марія Терезія та її син і співправитель протягом 1765-1780 рр. Йосиф II, а впродовж 1780-1790 рр. імператор Австрійської імперії. Йосифом II було проголошено судову реформу, що забезпечувала рівність усіх підданих перед законом. скасувала смертну кару, заборонила фізичні покарання кріпаків. У червні 1781 р. імператор відмінив право церкви на цензуру, а в жовтні 1781 р. було зрівняно в правах всі конфесії на території монархії [5, с. 123]. Як відзначає професор С. Федака, з цього часу віруючі всіх церков могли вільно розпоряджатися своїм маєтком, одержувати університетські дипломи, працювати в державних установах, служити в армії [5, с. 123]. У 1784 р. імператор проголосив німецьку мову єдиною офіційною мовою адміністрації і шкільництва. Латинську мову, що була офіційною мовою на території Угорського королівства (в т. ч. і Угорської Русі) проголошено мертвою, а угорську – недосконалою [5, с. 123]. Внаслідок адміністративної реформи в 1785 р. із заміною комітатських управлінь і сеймів на дистрикти було утворено Ужгородський дистрикт, що включав усі землі сучасного Закарпаття з центром в Ужгороді.

Уже згадувалося, що мати Йосифа II ще в 1774 році заснувала у Відні при церкві святої Варвари так звану «Цісарську генеральну греко-католицьку семінарію для руських єпархій королівства». Було видано також у 1777 р. дуже важливий закон про освіту під назвою «Ratio educationis», згідно з яким вводилися три типи шкіл: для сіл – однокласні церковно-приходські з одним учителем, для селищ – трикласні з двома вчителями, для міст – міські школи з трьома вчителями. Частина міських шкіл відносилася до так званих «нормальних чотирикласних вищих» з навчальною програмою по підготовці вчи-

тельських кадрів для всіх трьох типів шкіл. Закон «Ratio educationis» зобов'язував вести навчання в елементарних (народних) школах на рідній мові учнів.

Необхідно зауважити, що позитивні зрушення в початковій освіті Угорської Русі не досягали того рівня, який би міг позначитися на розвиткові професійного образотворчого мистецтва. Про це свідчить біографія одного із перших художників краю Йосифа Змія-Миклушика (1792-1841). Цей митець народився в бідній селянській сім'ї с. Словинка (тепер Східна Словаччина), навчався в школі Василіанського монастиря у Красному Броді, де одержав диплом дяка. З 1 травня 1814 р. переїжджає у Відень, де служить дяком у церкві святої Варвари. Тут, у столиці, вивчає образотворче мистецтво в стінах Віденської академії (8 років). Підвищував свою майстерність в Італії, копіюючи твори визначних художників. Повернувшись у Відень, працює професійним художником. На своїй малій батьківщині (Пряшівщині) працював з 1830 р. на посаді іконописця, розписував іконостаси місцевих церков [4, с. 50].

Таким чином, протягом другої половини XVIII ст. – першої половини XIX ст. на території Угорської Русі відбувалося повільне зростання рівня загальної освіти завдяки зусиллям австрійського уряду та діячів греко-католицької церкви Мукачівської єпархії. Проте цей рівень освіти не давав змоги виховувати тут покоління професійних художників. Це було можливе лише ближче до центру Австрійської імперії, як у випадку із Йосифом Змієм-Миклушиком.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гомоннай В.* Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX-XX ст.) / Під ред. Ю. О. Піпаш. – Ужгород: Закарпаття, 1992. – 298 с.
2. *Ігнат А. М.* Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – на поч. XX ст. – С.18.
3. *Пагіря В.* Богословська школа (1744-1776) // Мукачево і мукачівці. – Ужгород: Гражда, 1994. – С.47-50.
4. *Павленко І. В.* Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород: ВАТ «Патент», 1997. – 102 с.
5. *Федака С. Д.* Йосиф II. Габсбург // Календар пам'ятних дат на 2011 рік. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. – С. 122-126.

6. *Філін Л.* Вишкіл півце-вчителів та дяківські школи в історії Мукачівської єпархії (XVII – поч. XX ст.).
7. *Повх Л. П.* Іоан Йосиф Декамеліс // Повх Л. П. Дощі і стіни: поезії. – Ужгород: Карпат. вежа, 2005. – 84 с.

**DEVELOPMENT OF EDUCATION AND PROFESSIONAL
FINE ART OF HUNGARIAN RUS IN THE
SECOND HALF XVIII – FIRST HALF OF THE XIX CENTURY**

Ivan NEBESNYK,

*prof., rector of Transcarpathian Art Institute,
Uzhgorod, Ukraine*

Annotation. *The article discusses the formation and development of education in Transcarpathia. The analysis of educative institutions and research quality of contemporary education on the background of European context.*

Keywords: *education, Hungarian Russia, Austrian Empire, Carpathian Ukrainians, collegium.*